

N. SZ. DERZSALJUK

„Ők nem okolhatók, hogyan ebbe a helyzetbe kerültek”*

A MAGYAROK SORSA UKRAJNÁBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Számos oka van annak, hogy Magyarország Németország szövetségeseként vett részt a második világháborúban. A versailles-i egyezmények revíziója, melyet Németország nem csak a saját javára, hanem a magyar állam érdekei alapján is végzett el, az utóbbit Németország természetes szövetségesevé tette. S úgy illik, hogy a szövetséges e gesztusra kölcsönösséggel válaszoljon. Magyarország azok oldalán vett részt a háborúban, akik teljesítették a magyar nép vágyait. A történelemben aligha találunk példát arra, hogy egy ország politikájában szembe helyezkedjen azon államokkal, amelyek érdekeit védtek.

Magyarország 1919 utáni állami berendezkedése szocialista- és bolsevik-ellenes elveken alapult, és erősen szovjetellenes beállítottságú volt. A Szovjetunió szemszögéből Horthy rendszerét azok testesítették meg, akik megdöntötték a magyar Kommünt, s ezért ellenségesen viszonyult Magyarországhoz.

A Szovjetunió társadalmi anomáliáit, Sztálin bűnös bel- és külpolitikáját főként a 30-as években Magyarországon negatívan fogadták, illetve Sztálin-ellenes lépések megtételére készítették. Európa védelme a sztálini bolsevizmustól, a keletről jövő fenyegetés felszámolása, a szellemi védekezés eszméje nem mítosznak számítottak, hanem a 30-as évek realitásait tükrözték.

A háborús években Magyarország katonapolitikája zömmel Ukrajnára összpontosult, és ott valósult meg. Németország más szövetségeseitől eltérően Magyarország nem igyekezett területeket elcsatolni a Szovjetuniótól, nem keresett életteret Keleten, nem volt vétkes Ukrajna gyarmatosításában. Az Ukrajnában állomásozó magyar csapatok nem folytattak olyan tevékenységet, amely az ukrán nép, mint nemzet megsemmisítésére irányult volna.

Tevékenységük nem volt összehasonlítható Oroszország politikájával, amely a nagyhatalmi sovinizmus hordozója volt, és a szocialista világforradalomtól vezérelt küldetéstudat következményeként — megfosztva az ukrán népet történelmétől, fejlődésének feltételeitől, kultúrájától és nyelvétől — megvádolta Ukrajnát, hogy gyarmatosította Oroszországot, és fennköltlen hirdette fölényét

* Az írás szerzője N. Sz. Derzsaljuk, az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a történelemtudományok kandidátusa.

az ukrán néppel szemben. Ukrajnát nem a német és a magyar csapatok katonai tevékenysége hozta siralmas állapotba, hanem Oroszország azt megelőző birodalmi politikája. Ukrajna rabságba taszítására nem a háborús években, hanem a békeidőben került sor, s ebben nem a német és magyar csapatok okolhatók, hanem a cári Oroszország.

Sehol sem láthattak a magyarok annyi nyomorúságot, szalmatető viskót és koldusbotra juttatott parasztok tömegét, mint Ukrajnában. S mindezt e gazdag földön! A parasztság jogfosztott helyzetét a szövetkezeti-kolhoz rendszerben nem lehet másnak nevezni, mint jobbjágságnak. Ukrajna megszállása nem okozott a parasztságnak akkora kárt, mint a sztálini kollektivizálás: az előbbit ugyanis nem kísérte a nép éhhalála, örök időre szóló szibériai száműzetése, nem voltak tömeges megtorlások, mint a háború előtti, illetve az azt követő években. A megszálló hatóságok nem sorolták Ukrajna parasztságát — a lakosság 80%-a! — a megsemmisítésre ítélt ellenség közé, amire Sztálin és vezetésének politikájában sor került...

Egy népet nem lehet kétszer rabigába hajtani, mint ahogy nem lehet felszabadítani sem.

A 30-as években Ukrajnában a világtörténelemben eddig hallatlan népirtás történt. 1926-tól 1939-ig a Szovjetunióban 12 millió ukránt pusztítottak el. (A mesterségesen előidézett éhínség 1932/1933-ban 7-8 millió embert vitt el, a többiek a 30-as évek retorzióiban pusztultak el.) A megszállás megállította Ukrajna lakosságának céltudatos és tömeges kiirtását.

Am a megszállás sem hozott olyan változást, amelyet sokan vártak. Az ukrán állam létrehozására irányuló törekvés jóváhagyása Németország terveiben nem szerepelt. Míg Moszkva egységes és oszthatatlan birodalmi politikát folytatott, addig Berlin kizárólag gazdasági és katonai szempontból vizsgálta Ukrajnát. Mindkét totalitárius rendszer (a bolsevik, majd a náci) Ukrajnában egyazon célt követett: uralmának határtalan biztosítása, Ukrajna gazdasági és munkaerő-tartalékainak teljes alárendelése Moszkvának, illetve Berlinek, az ukrán nép megfosztása szuverenitásától, törvényes jogaitól.

Mindezek mellett a Németország által Ukrajnában létrehozott „új rendnek” megvoltak a maga sajátosságai. Ukrajna lakossága sokkal könnyebben megtehetette azt, hogy nem teljesítette az adózási kötelezettségeit és nem szállított mezőgazdasági termékeket a németeknek, mint a szovjethatalom éveit alatt. A parasztságnak sokkal több mezőgazdasági terméke volt a megszállás éveiben, mint előtte és utána. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy 1944 tavaszán Ukrajnában azt a gabonát vetették el, amelyet az 1942—43-as években arattak le és őriztek meg. Sőt, 1943—1944-ben a kolhozparasztok több millió tonna gabonát és mezőgazdasági terméket adtak át a Vörös Hadseregnek. Ezeket a tartalékokat a megszállás éveiben gyűjtötték össze. Az újjáépített kolhoz-szövetkezeti rendszert, mint a háború előtt is, több évtizeden át könnyörtelenül kizsákmányolta Sztálin rendszere.

Végül is súlyos veszteségek, hibák és szenvedések árán Ukrajnában megértették: az ukrán nép érdekei attól függenek, hogy ő maga milyen mértékben kész az államiságra. A független államiság biztos garanciájává Ukrajna társadalmi és politikai erői konszolidációjának megteremtése, az ukrán kormányának alárendelt állami intézmények és fegyveres erők létrehozása válhat. Az ezzel kapcsolatos kérdést a legkevésbé lehet a külső erők segítségével megoldani.

A háborús években számos magyar sorsa közvetlenül Ukrajnához kötő-

dött. Ebben az időszakban három kategóriába tartozó magyar állampolgár volt Ukrajnában: katonák, hadifoglyok és internáltak. A becslést adatok szerint a háborús és az azt követő első években Ukrajnához megközelítőleg 1 millió magyar sorsa kötődött. Közülük több tízezren különféle körülmények közepette — a harcok során, betegségekben, illetve a sebeiktől — pusztultak el idő előtt. S örökre ukrán földön maradtak jeltelen tömeg-, illetve különálló sírokban. Ők valamennyien a háború ezen időszakának résztvevői, és így áldozatai voltak.

Mélyen meggyászoljuk azt, kit a saját földjén ér a halál, de egy idegenbe vesztett katona vagy civil halála kétszeres gyásznak számít a rokonok és a hozzátartozók számára. Mindig tragédia a katonák tömegeinek és a lakosság-
nak a pusztulása a háborúban. Ők nem okolhatók, hogy ebbe a helyzetbe kerültek, hiszen ők az állam politikájának végrehajtói. Így a népnek rendelkeznie kell azzal az emberi joggal, hogy megsirassa a háborúból vagy fogságból vissza nem tért állampolgárait.

1941—43-ban Ukrajna északi körzeteiben 50—100 ezer fős magyar fegyveres erő (4—6 gyalogos hadosztály) teljesített megszálló szolgálatot. Feladataik közé tartozott a vasúti szállítás, a közutak biztosítása, a Wehrmacht háttországának, kommunikációs vonalainak védelme, a partizánok és a szabotőr csoportok elleni harc. Eleinte úgy tervezték, hogy ezek a csapatok kizárólag őrszolgálatot látnak el, és nem teljesítenek harci feladatokat. Ezért e csapatok létszáma nem volt feltöltve, rosszul voltak felfegyverezve, bennük számos újra besorozott obsitos, illetve tartalékos szolgált. Miután azonban megjelentek a partizánok, a magyar csapatok kénytelenek voltak harci feladatokat is teljesíteni.

A Moszkvából jól támogatott partizánmozgalom elpusztíthatatlannak tűnt. A megszállók képtelenek voltak elszigetelni, illetve megvédeni a békés lakosságot a partizánok tevékenységétől. A békés lakosság egyformán félt a partizánoktól és a megszálló hatóságoktól. A saját érdekeik védelme, az egyikkel vagy másikkal szembeni ellenállás büntetéshez vagy agyonlövéshez vezetett. Mindazok, akik együttműködtek az új hatósággal vagy a partizánokkal, terrornak és leszámolásnak tették ki magukat az ellenkező oldal részéről. A legjobb álláspont a semlegesség és a kivárás volt.

Az 1942—43. években a magyar csapatokat nagyon gyakran a partizánok ellen vetették be, amely súlyos veszteségeket okozott mindkét oldalon. A helyzet igen gyakran fajult odáig, hogy még foglyokat sem ejtettek, hanem helyben agyonlőtték őket. A magyar katonák és a partizánok életének legtragikusabb pillanatai a mindkét fél által végrehajtott mészárlások voltak. Nem volt ritka az olyan eset, amikor az egyes magyar zászlóaljok a hosszú téli büntető hadjáratok közben elvesztették személyi állományuk 30—40%-át (halottak, sebesültek, betegek). A partizánosztatok az ilyen ütközeteket követően gyakran befejezték tevékenységüket, így az életben maradtak maroknyi csoportjai a brjanszki erdőbe vették be magukat. A súlyos harcokban életüket vesztetteket gyakran a sűrű erdőben temették el, s kis idő múlva e sírok helyét már a feledés homálya borította.

Am az ilyen esetek kivételnek számítottak. A magyar csapatok parancsnoksága a legszigorúbban ügyelt arra, hogy a harcokban életüket vesztett, illetve a sebesülésük következtében a tábori kórházakban elhunyt magyarokat a megszálló hadosztályok törzsei mellett külön erre a célra létrehozott temetőben helyezték örök nyugovóra: Konotopban, Nyezsínben (102. hadosztály),

Poltavában, Jagotinában (103. hadosztály), Csernyigovban, Sosztkban (105. hadosztály), Harkovban, Szeredinye-Budában (108. hadosztály), Berdicsevben, Vinnyicában (121. hadosztály), Proszkurovban (Hmelynickij), Umanyban (124. hadosztály). A magyarok temetkezési helyei rendszerint ugyanott voltak, ahol a Wehrmacht-katonák és tisztek, valamint Németország más szövetséges államaiak temetői. Ez az állapot világosan nyomon követhető volt például a kijevi temetéseknél. Ide a német megszálló csapatok parancsnoksága, az ukrainai új rendszer adminisztrációja települt. Itt működtek a súlyosan beteg és sebesült katonák számára létesített állandó kórházak is. A katonai kórházakat Kijev egészségvédelmi intézményeibe telepítették. Gyakorlatilag minden nagy kórházba került katonai kórház: ezek közé tartoztak a peccsori, a donyecki kerület, a sevcsenkói kerület kórházai, valamint a Kijev környéki kórházak (Puscse-Vogyica, Koncsa Zaszpa). Több ezer katona halt meg sebesülés és megbetegedés miatt Kijev körzetében, akiket több helyen, az erre külön létrehozott temetőben temettek el. A nem pontos adatok szerint ezek a temetők a mai bútoráruház körzetében, a Druzszba narodov sugárúton, Puscse-Vogyicában, Szircben (Rizsszkaja utca), Darnyicában (a jelenlegi Kijev harkovi kerülete) voltak.

A Szovjetuniót megszálló csapatok temetőiből egy sem maradt meg. Azokat rendszerint, miután a területet a szovjet hadsereg felszabadította, az azt követő első hónapokban lerombolták. E tettek indokai azokban az időkben érthetőek voltak, de ötven év elteltével e probléma meg nem értése csak részben fogadható el. Minden halottat emberi módon, a keresztény rítus és erkölcsi tanítások normái szerint kell eltemetni. Érthető, hogy a temetők és főleg a sírok helyrehozatala lehetetlen, a halottakról szóló adatok pótolhatatlanok, ám méltó lenne egy szimbolikus jel felállítása azon magyarok emlékére, akik az életüket veszítették a második világháborúban a keleti fronton, így annak áldozatai lettek.

Természetes, hogy a keleti fronton bevetett magyar katonák csak az esküjükben foglalt kötelezettségüket teljesítették: ott voltak, ahová a parancsnokaik küldték őket, végrehajtották azokat a parancsokat, amelyeket kiadtak nekik. Közöttük olyan kategóriába tartozó katonák is voltak, akik maradéktalanul teljesítették a harci parancsokat, és tevékenységüket számos véres epizód fémjelzi. Tetteik azonban nem jogosítanak fel arra, hogy azok alapján a Szovjetunióban harcoló magyar csapatok egészének magatartását értékeljük, és annak megfelelő szovjet állampolitikát alakítsunk ki Magyarországon vonatkozásában.

Meg kell jegyeznünk: a csapatoknál nagyon sokan voltak olyanok, akik elleneztek a háborút, a náci politikát, s akik arra törekedtek, hogy a magyar csapatok ne vegyenek részt a megtorló akciókban, követelték kivonásukat, illetve hazahívásukat a szovjet területről. 1942–1944-ben Ukrajnában a magyar csapatok 12 harci egysége tagadta meg a német hadvezetés olyan parancsainak végrehajtását, amelyek nem csak a partizánok elleni megtorló akciókra, hanem a békés lakosság ellen irányultak. Közéjük tartozott a 19. gyalogosezred, valamint a 12. gyalogos hadosztály parancsnoksága. Némely személyek nyílt, háborúellenes tevékenységet is folytattak. A háború ideje alatt a magyar hadsereg hadbírószámai háborúellenes tevékenységért, illetve államellenes politikáért 1400 személyt ítéltek halálra, az ügyek zöme azokra vonatkozott, akik Ukrajnában állomásoztak.

A partizánosztagok parancsnoksága, értékelve a magyar csapatok tevé-

kenységét, helyesen mutatott rá arra, hogy két kategóriába tartozó magyar egység tevékenykedett akkoriban. Az első — jól felkészített egységek, amelyek aktív harcot folytattak a partizánok ellen, biztosan védték a hátszágot és a kommunikációs vonalakat a diverzióktól és a szabotázsoktól, és komoly katonai erőt képviseltek. A második — rendszerint rosszul felfegyverzett, rosszul feltöltött egységek, nem jelentettek veszélyt a partizánok számára, nem akartak harcolni sem a partizánok, sem pedig a németek ellen. Egyet akartak — a mielőbbi hazahívásukat.

A háborúban számos magyar hazafi állt át a partizánokhoz, és sikeresen harcolt a megszállók ellen. Az ukrajnai partizánmozgalomban több mint 500 magyar vette ki aktívan részét az antifasiszta harcokban. Egyedül Kovpak összevont partizánegységében több mint 100 magyar szolgált. A magyar partizánok zöme a harcokban vesztette életét vagy betegségeken halt meg. Sírjuk helye ismeretlen. Hőstetteiket pontosan rögzítették a partizánosztagokra vonatkozó anyagok és a volt bajtársak visszaemlékezései.

Emberileg megrendítő volt az a pillanat, amikor egy magyar partizán, az 1944 márciusában megölt Máté János — sírját csak 1987-ben sikerült megtalálni — leánya és unokája 1988-ban Volinyba érkeztek. Leánya alig találta meg a hála szavait, hogy meglelték édesapja sírját, ápolják azt, és emlékeznek rá volt partizánbajtársai. Ez azonban sajnos ritka eset. A sírok többsége eltűnt.

A 2. magyar hadsereg tragikus sorsa szintén szoros kapcsolatban áll Ukrajnával. 1943 februárjában és márciusában a szétvert hadosztályokat kaotikusan vonták vissza Ukrajna északi körzeteibe. 1943 telén a Voronyezsből Zsitomirba vezető utat a magyarok százainak holtteste borította, akik sebeikbe haltak bele, megfagytak, vagy a partizánokkal lezajlott ütközetekben vesztették életüket. Az elpusztultaknak sebtében ásták meg a sírját, így azok nem is maradtak meg. Azonkívül a 2. magyar hadsereg mellé politikailag megbízhatatlanokból és zsidókból álló munkaszolgálatos zászlóaljakat rendeltek (50 ezer fő). Sorsuk tragikus volt: majdnem háromnegyed részük a Szovjetunióban vesztette életét. Nem volt könnyebb a több munkaszolgálatos zászlóalj sorsa sem, amelyeket a háború során Ukrajnába küldtek.

A háborúban több ezer hadifogoly került a Szovjetunióba. 1942 végére számuk 10 ezer fő volt, 1944 szeptemberére (a szovjet hadsereg magyar területre érkezésének előestéjén) számuk elérte a 100 ezer főt. De ezek az állapotok komolyan megváltoztak, amikor a szovjet csapatok Magyarország területére értek, és a harci tevékenységük körzetébe békés lakosok kerültek. Az 1944 októberétől 1945 áprilisáig terjedő időszakban a magyar hadifoglyok, valamint a Szovjetunióba vitt magyarok száma megnövekedett: az egyes adatok szerint 900 ezer főről volt szó, mások szerint számuk 400—500 ezer. A legtöbbjük nem hadifogoly, hanem Magyarországról internált polgári személy volt, akiknek semmi köze nem volt a katonai tevékenységhez. A tragédia abban rejlik, hogy többségük a szögesdrót mögött pusztult el. A Szovjetunióban fogságban volt magyar katonák közül 150 ezer halt meg vagy pusztult el, az elpusztult internáltak száma viszont elérte a 200 ezer főt.

A hadifoglyok vagy internáltak sírjainak nyoma sem maradt a Szovjetunióban. A hadifoglyok, és különösen az internáltak sorsa egyre erősebben izgatja Magyarország közvéleményét és tudományos kutatóit. Maradjunk csak a Kárpátalján és Magyarország keleti körzeteiben. Az első napoktól számítva, miután a szovjet hadsereg felszabadította ezeket a területeket (1944 októbere),

a 18-től 50 éves korig terjedő korosztályhoz tartozó magyar férfilakosságot kivitték a Szovjetunióba. 1989 novemberében a beregszászi konferencián, amelyet ezen akció áldozatainak emlékére rendeztek, különféle adatok hangzottak el a magyarok deportálásáról, melyek szerint számuk 40 ezertől 100 ezer főig terjedt. 1947—1948-ban csak az egyharmaduk tért haza, a többiek elpusztultak, mint a koncentrációs táborok foglyai.

Az első olyan törekvések, amelyek az internált magyarok problémájának tanulmányozására irányultak, nem jártak eredménnyel. Kiderült, hogy ezt a történések számára kérdéses területet még egyáltalán nem tanulmányozták, így ez külön kutatást igényel. Helyes lenne, ha ezt a fájdalmas kort a Szovjetunió és Magyarország történészei együttesen dolgoznák fel. Ez a probléma összefonódott egy másik, nem kevésbé fontos témával — a magyar hadifoglyok életével és létével a Szovjetunióban. Többek között kiemelten időszerű foglalkozni a magyar hadifoglyok között létrehozott Magyar Nemzeti Bizottság és a Magyar Légio kérdéseivel. Rendelkezünk bizonyos adatokkal, ám azok nem elegendőek ahhoz, hogy e témát feldolgozottak tekintsük. Ellenkezőleg: az ismert adatok a probléma komolyságát bizonyítják, ami megköveteli a két ország történészeinek együttes, kiemelt tevékenységét. A légio kérdése — a Hitler-ellenes koalícióban részt vevő országok politikájának kulcsa, amely a magyar nép nemzeti érdekeit érintette. A Magyar Légio létrehozásával kapcsolatos ügy bukásában jelentős szerepet játszottak a Magyarországgal szomszédos államok vezetői. Azzal, hogy nem engedték be a magyar antifasiszta erőket a Hitler-ellenes koalíció soraiba, a szerepük aláértékelésével megkönnyítették Kelet-Európa határainak rendezését a jövőben.

Megjegyezzük, hogy 1943—1944-ben rendelkezésre álltak egy magyar katonai egység létrehozásához szükséges káderek. Közel 1000 magyar hazafi fejezte be az antifasiszta iskolát, ami a más nemzetiségű végzősök egyötödét tette ki. A speciális iskola (Kijev, 1944) 930 külföldi végzőse közül 666 volt magyar. Ebből 200 katonatiszt volt. Végzettségük alapján az iskola hallgatói az alábbiak szerint oszlottak meg: 128 fő felsőfokú, 76 fő középiskolai végzettséggel rendelkezett, 462 fő pedig nem fejezte be középiskolai tanulmányait. A hallgatók ezen kontingense nem csak egy zászlóalj, hanem egy hadtest parancsnokságának megszervezéséhez is elegendő volt.

Sajátosnak számít a magyar foglyok életével kapcsolatos kérdés Ukrajnában. Jelentős részüket valójában nem hadifoglyok, hanem Magyarország polgári lakossága képviselte, amelyet akkor internáltak, amikor a szovjet hadsereg felszabadította Magyarországot. A hadifoglytáborokat 1944 nyarától kezdtek létrehozni Ukrajnában, a köztársaság számos megyei központjában. De a legtöbb hadifogly Ukrajna ipari körzeteiben volt (a donyecki és dnyepropetrovszki területek, Kijev és a nyugati körzetek). 1944-től 1948-ig terjedő időszakban a hadifoglyok a népgazdaság újjáépítésén dolgoztak. A táborokban elhunytakat azokban a temetőekben temették el, amelyeket az előbbieket hoztak létre. A háború után eltelt időszakban a hadifoglytáborok és a temetők nem maradtak meg. De a bizonyos levéltári anyagok, a számtalan szemtanú vallomása, akik a táborokban és kórházakban voltak, teljesen elegendőek annak megállapításához, hogy több tízezer magyar nyugszik szovjet földben, és zömüknek semmi köze sem volt a háborúhoz.

A humanizmus és az emberiség elveiből kiindulva el kell ismernünk, hogy a második világháborúban elhunyt magyaroknak egy emlékjel felállítása helyes, de túl kései döntés lenne. Ez az emlékjel megőrizné a második világ-

háborúban elpusztult valamennyi magyar emlékét, de szimbolikusan eszünkbe juttatná Magyarország valamennyi állampolgárát, akik a háború áldozataivá lettek. Egy ilyen emlékjel felállításának megfelelő helyet Kijev kell hogy biztosítson, konkrétan azon temetők egyikében, ahová a magyarokat temették.

Ukrajna a független államiságra törekedve, elhatárolja magát a múlt politikájától és lerakja kapcsolatainak új alapkövét a szomszédos országokkal. Az ehhez vezető út: a kölcsönös megbékélés.

A. SAJTI ENIKŐ

Magyarok a Vajdaságban 1944 őszén*

„A halott nemzedékek lidérces álomként kísértik az élők emlékezetét. (...) Tudjuk viszont, hogy a rossz álmokat többféle-képpen is kezelhetjük. El lehet őket nyomni, be lehet szorítani az ébrenlét sötét zugaiba, de felszínre is lehet őket hozni, hogy jobban megértsük lényegüket.”

(Geoff Eley)

Amikor 1987-ben kiadásra készítettem elő Délvidék 1941—1944 című könyvemet, s megpróbáltam anyagot gyűjteni az 1944 őszen elszabaduló magyarellenes megtorlásokra, merev elutasításban volt részem. A „céhbeliek”, a szűkebb szakma persze már akkor is tudta — jómagam is írtam erről, igaz, források híján csak keveset —, hogy a győztes jugoszláv fegyveres erők és a lakosság „mindenért visszafizetünk” bosszúja, az internálótáborok jelentették a hatalom és impériumváltás első időszakát az ottani magyarság számára.¹ De nem csak a magyar történetírás feszegette az adott téma kapcsán a politikai okok miatt szűkre szabott tilalmi kereteket, Jugoszláviában is megjelent néhány szaktanulmány a jugoszláv katonai közigazgatás korszakáról.² Ezek a munkák azonban megmaradtak a szakmai ismertség nagyon is zárt keretei között — szélesebb visszhangra sem itthon, sem határainkon kívül nem találtak. Ugyanerre a sorsra jutott Cseres Tibor *A bezdáni ember* című novellája, Illés Sándor *Sirató* című regénye, de említhetnénk Mladen Markov bánáti szerb író Magyarországon is megjelent *Bánáti vicinális kötetét* is. Mint Cseres Tibor írja említett novellája kapcsán: „A Hideg napokkal példát akartam alapítani Kelet-Közép-Európa írói számára, hogy nyomomban egymás után és bátran tárják fel, amit saját népük nevében cégéres gazemberek követtek el a szomszédos és együtt élő nemzetek ellen, olykor saját s a hatalmat bitorló vezetőik. (...) szerettem volna buzdítást adni a minket környező nyelvek al-

* A cikk a zágrábi Migráció és Nemzetiségkutató Intézet által 1990. szeptember 14-én Zágrábban szervezett konferencián elhangzott előadás alapján készült.